

حکایت قصر

از قاجار تا پهلوی

دکتر محمد جواد مرادی نیا

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

مرادی نیا، محمد جواد، ۱۳۴۵ -	سرشناسه
حکایت قصراز قاجار تا پهلوی / محمد جواد مرادی نیا.	عنوان و نام پدیدآور
تهران: نگاه، ۱۳۹۷.	موضوعات نشر
۴۲۴ ص. مصور.	مشخصات نشر
۹۷۸-۶۰۰-۳۷۶-۴۳۰-۷	شابک
فیبا	وضعیت فهرست نویسی
کتابخانه جامع نخستین بار با عنوان «زندان قصراز آغاز تا فرجام» نویسنده: انتشارات موهبه فرهنگی هنری سپیده ماندگار ایرانیان در سال ۱۳۹۷ میلادی دریافت کرده است.	یادداشت
زندان قصراز آغاز تا فرجام	عنوان دیگر
زندانهای سیاسی -- ایران -- باطرات	موضوع
Political prisoner. -- Iran. -- Personal narratives	موضوع
قصر (زندان) -- تاریخ	موضوع
Qasrprison (Iran) -- History	موضوع
ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ -- زندان، زندانیان	موضوع
1941-1978 -- Prisoners, Iran -- History -- Pahlavi and prisons	موضوع
DSR ۱۵۴۴/م۴ز۹ ۱۳۹۷ الف	رده بندی کنگره
۹۵۵/۰۸۲۴۰۹۲۲	رده بندی دیویی
۵۵۷۹۶۳۱	شماره کتابشناسی ملی

حکایت قصر

از قاجار تا پهلوی

دکتر محمد جواد مرادی نیا

ویرایش: دفتر انتشارات نگاه

صفحه آرایی: اکرم زنوبی

چاپ اول: فروردین ۱۳۹۱ - شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: اطلس چاپ - چاپ: پارمیدا

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶-۳۴-۷

حق چاپ محفوظ است.

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

دفتر مرکزی: خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری،

بین خیابان فخر رازی و خیابان دانشگاه، پلاک ۶۳، طبقه ۵

تلفن: ۱۲ - ۶۶۹۷۵۷۱۱، تلفکس: ۶۶۹۷۵۷۰۷

negahpublisher@yahoo.com

www.negahpub.com ● negahpub ● news.negahpub

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
فصل اول: قصر در عصر قاجار	۱۷
بنای قصر	۱۷
قصر قاجار از نگاه جهانگردان	۲۱
قصر در عصر معاصر	۲۶
قصر در عصر ناصری	۲۸
قصر در سال‌های پایانی دوره قاجاریه	۳۴
فصل دوم: قصر در عصر پهلوی اول	۳۹
قصر در عصر رضا شاه	۳۹
مقدمات تأسیس زندان قصر	۳۹
افتتاح زندان قصر	۴۲
نخستین زندانیان سیاسی قصر	۴۴
نصرت‌الدوله فیروز	۴۷
سید جعفر پیشه‌وری	۵۲
فرار سید فرهاد	۵۷
مرگ محمد باقر صادق‌پور	۵۹
نخستین اعتصاب غذا	۶۰
اعدام علی مردان‌خان بختیاری	۶۲
قتل اسماعیل‌خان قشقایی	۶۵
قتل تیمورتاش	۶۸

۷۹.....	قتل جعفرقلی خان سردار اسعد بختیاری
۸۶.....	حبس گوهرشادی‌ها
۸۸.....	بازداشت گروه موسوم به ۵۳ نفر
۹۴.....	اعتصاب غذای گروه ۵۳ نفر
۱۰۲.....	حبس و مرگ محمد فرخی یزدی (شاعر)
۱۱۱.....	مرگ دکتر تقی ارانی
۱۱۶.....	کشتن امیر بنان
۱۱۷.....	نیر، اران سرباز جهانسوزی
۱۱۹.....	قتل خان بابا خان اسعد
۱۲۳.....	ردار، سید کامرستانی، دبیر اعظم، دشتی و حبیب‌الله رشیدیان
۱۲۷.....	کشتن شش عضو فدایی
۱۳۲.....	زندان قصر، این اشد نار ماک الشعراى بهار
۱۳۴.....	دیگرو قایع قصر
۱۳۵.....	فصل سوم: قصر در عصر پهلوی دوم
۱۳۵.....	دهه‌های بیست و سی
۱۳۵.....	شورش در قصر و عفو عمومی زندانیان
۱۴۲.....	افزایش تعداد زندانیان
۱۴۹.....	مشاغل در زندان قصر
۱۵۶.....	فرار سران حزب توده از زندان
۱۶۰.....	فدائیان اسلام در قصر
۱۶۵.....	تشکیل «جمعیت ستمدیدگان دوره دیکتاتوری رضا خان»
۱۶۶.....	انتقال افسران بازداشتی حزب توده به قصر
۱۶۹.....	اعدام شش توده‌ای دیگر در قصر
۱۷۰.....	شعرا و نویسندگان در قصر
۱۷۰.....	علی محمد افغانی

۱۷۲.....	احمد شاملو.....
۱۷۴.....	مهدی اخوان ثالث.....
۱۷۷.....	تصویر قصر دهه سی.....

دهه چهل..... ۱۷۹

۱۸۰.....	امام خمینی در زندان قصر.....
۱۸۳.....	۵. خردادی ها.....
۱۸۵.....	انجمن های اسلامی و اعضای نهضت.....
۱۹۱.....	ناربان حسنعلی منصور.....
۱۹۷.....	حزب ملی اسلامی.....
۲۰۱.....	جنبش اسلامی مسلمان ایران (جاما).....
۲۰۳.....	زندانی های مستقل.....
۲۰۸.....	دیگر وقایع دهه ۴۰.....
۲۰۸.....	بی اعتنایی به مراسم دولت و امتام به آئین های غیردولتی.....
۲۱۰.....	نامه به سازمان های مدافع حقوق زندانیان سیاسی.....
۲۱۶.....	فرار ناکام چند زندانی، بهانه ای برای تعدید محدودیت ها.....
۲۲۲.....	اعضای کمیسیون حقوق بشر!.....
۲۲۸.....	ترکیب زندانیان زندان شماره ۳ در آخر دهه چهل.....

دهه پنجاه..... ۲۳۱

۲۳۴.....	اعتصاب زندانیان زندان شماره ۳.....
۲۳۶.....	سال ۱۳۵۱.....
۲۳۷.....	سال ۱۳۵۲.....
۲۴۶.....	گروه ابوذر نهانند.....
۲۴۹.....	سال ۱۳۵۳.....
۲۴۹.....	شهادت آیت الله حسین غفاری.....
۲۵۲.....	انتقال چند زندانی از قصر و تیرباران آنها.....

۲۵۴.....	کم شدن فشار بر زندانیان در ۱۳۵۵.....
۲۵۹.....	بازدید نمایندگان سازمان صلیب سرخ از زندان
۲۶۴.....	۱۳۵۷؛ سال رهایی
۲۶۶.....	رهايي
۲۶۹.....	جابه جا شدن جای زندانی و زندانبان
۲۷۱.....	اعدام سروان ژيان پناه
۲۷۲.....	محاكمه و اعدام هویدا.....
۲۸۱.....	نجل چهارم: زندان زنان، برنامه ها و سرگرمی های زندانیان
۲۸۱.....	زندان زنان
۲۸۵.....	اداره زندانبان
۲۸۸.....	نگهبانان زن آن زمان
۲۸۹.....	برنامه ها و سرگرمی های زندانبان
۲۹۰.....	ورزش
۲۹۳.....	مطالعه و کتاب خوانی
۲۹۷.....	کلاس های آموزش و سخنرانی
۲۹۹.....	تألیف و ترجمه
۳۰۱.....	عبادات و آیین های مذهبی
۳۰۷.....	سایر برنامه ها
۳۱۱.....	پیوست ها
۳۱۱.....	تیمورتاش در زندان
۳۱۶.....	داستان فرار سید فرهاد از زندان قصر
۳۱۸.....	نقشه فرار
۳۲۲.....	به جای سید فرهاد کی ها را زندانی کردند
۳۲۴.....	برخی اصطلاحات رایج در بین زندانبان قصر

کتابنامه.....	۳۲۹
نشریات.....	۳۳۷
گفتگو.....	۳۳۹
نمایه‌ها.....	۳۴۱
اسامی اشخاص.....	۳۴۱
شهرها و کشورها.....	۳۵۳
ادین شهری.....	۳۵۵
ادارت و سازمان‌ها.....	۳۵۶
احزاب و گروه‌ها و اقوام.....	۳۵۸
وقایع و رخداد های تاریخی.....	۳۶۰
کتاب، روزنامه و مجلات.....	۳۶۱
متفرقه.....	۳۶۲
اسناد و تصاویر.....	۳۶۳

مقدمه

آنچه پیش رو داریم تاریخ زندان قصر تهران است؛ نخستین و بزرگ‌ترین زندان مدرن ایران به ماروف، سازنده و معمار آن بود و در ۱۳۰۸ش به دست رضاشاه افتتاح گردید. زندانی که در خلال حدود هشت دهه عمر خود وقایع گوناگون و بعضاً بااهمیتی را از سر گذرانده. زندان قصر از روزی که گشوده شد تا روزی که مهرباطال برپیشانی‌اش حورد حفظ افراد مختلفی را در زوایا، بندها و سلول‌های خود شاهد بود؛ افرادی که گاه در شمار تاریخ‌سازان وطن نیز به حساب می‌آیند. در مطالعه تاریخ زندان، صرف در کنار زندانیانی از جنس خلاف و خطا (که همیشه و همه جا بوده‌اند و هستند) مردان و زنانی نیز محبوس بودند که هریک در روزگار خویش سودای جاه‌طلبانه‌ای بهتر از آنچه در آن می‌زیستند را در سر داشتند و در تلاش برای رسیدن به - نام - مطلوب و آرمانی خویش، گرفتار بند و زندان و زندانیانان شده، گذرشان به تیره راه نماند. اینان که نام سیاسی برجبین‌شان حک شده است به اقشار و اقارب و گروه‌های گوناگون تعلق داشتند؛ گروه‌هایی که وجه مشترک همگی آنها مخالفت و مبارزه با رژیم پهلوی بود. در نگاهی به فهرست بلند بالای احزاب و گروه‌های سیاسی که از دوره رضاشاه تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی، نامشان به وفور در راهروهای زندان قصر شنیده شده است می‌توان به این

دسته‌ها و احزاب اشاره کرد: گروه ۵۳ نفر، حزب توده، فرقه دمکرات، فدائیان اسلام، گروه‌های جبهه ملی، هیأت‌های مؤتلفه اسلامی، حزب ملل اسلامی، سازمان مجاهدین خلق و سازمان چریک‌های فدایی خلق.

البته علاوه بر اعضای دسته‌ها و گروه‌ها، زندانیانی نیز بودند که به هیچ حزب و گروهی وابستگی نداشتند و مستقلاً پای در عرصه مبارزه گذاشته و در زندان نیز استقلال سیاسی خویش را حفظ کردند.

در بررسی فهرستگان نام زندانیان سیاسی پرآوازه قصر نام‌های آشنایی همچون محمد فرخی (شاعر)، نواب صفوی، مهندس مهدی بازرگان، آیت‌الله سید محمد طالقانی، دکتریدالله سبحانی، آیت‌الله شهید حسین غفاری، آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، محمد حنیف‌نژاد، آیت‌الله منتظری، شهید حاج مهدی عراقی و سرانجام امام خمینی دیده می‌شود. اینان مردانی بودند که همراه هزاران زندانی دیگر در راه عقیده خویش پاره‌ای از عمر خود را در پشت میله‌های زندان قصر سپری کردند.

پس زندان قصر، بی‌تردید، بسمت تاریخ ماست و برای فهم درست این تاریخ ضرورت دارد که رخدادهای این قلعه ربناي مخوف بازخوانی گردد. برای بازخوانی و بررسی رخدادهای قصر، امروز نابع و مأخذ فراوانی در دسترس است و جوینده حقیقت می‌تواند با مراجعه به آثار متعددی که در این زمینه، به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب پدید آمده، با شتابی اجمالی از موضوع دست یابد؛ هرچند شرح آن چه در قصر، در خلال دهه‌ها و دهه‌ها گذشته است هیچ‌گاه به صورت کامل و جامع قابل عرضه نیست. چرا که هزاران زندانی قصر، هریک برای خویش دنیایی و احساساتی داشتند که آن دنیا و احساس تحت شرایط خاص خانواده، جامعه و رنج‌ها و حسرت‌های پشت میله‌های زندان شکل گرفته و به طور معمول کسی یارای ورود به دنیای فکرو ذهن آنان را ندارد. بدین ترتیب روشن است، آن چه به عنوان تاریخ

زندان قصر گفته و نوشته می‌شود تنها می‌تواند بازتاب‌دهنده بخش ناچیزی از آن دنیای پشت دیوارهای بلند و ترسناک باشد.

نگارنده برای آن که بتواند به همین بخش اندک دست یابد، صدها کتاب، سند و نشریه را ورق زده و با بیش از سی زندانی پیشین قصر، به گفتگو نشسته است تا آنچه می‌نگارد رنگی از واقعیت داشته باشد و بتواند خوانند را با خود به آن جغرافیا و آن روزگاران ببرد.

کتاب روزنامه خاطرات محمدحسن خان اعتمادالسلطنه

وی از جمله نویسندگان مشهور تاریخ عصر قاجاریه محسوب می‌گردد و از شخصیت‌های شناخته شده تاریخ ایران است که سال‌های عمر خود را در خدمت به دربار قاجاری سپری کرد. اعتمادالسلطنه در سال‌های حضور در فرنگ فرانسوی و انگلیسی را به خود اختصاص داده بود، در بازگشت به ایران رئیس اداره دارالترجمه همایونی شد و به واسطه حضور در دربار شاه و آگاهی از امور کشور، نکته‌های متعددی از پشت پرده تحولات عصر قاجاری را در قالب کتابی با عنوان «روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه» منتشر کرد. کتاب حاوی تصاویر متنوع از شخصیت‌های دوره ناصری و از منابع مستندی است که اخبار مربوط به مملکت‌داری و آداب مخصوص سلسله شاه سلطنت ناصرالدین‌شاه را در اختیار ما می‌گذارد. این اثر آینه تمام‌نمای وضع سیاسی و اجتماعی ایران در اواخر عصر قاجار است. از این نوشته در کتاب حاضر بیشتر در تأسیس و کارکرد قصر قجر استفاده شده است.

زندان رضا شاه، سید جعفر پیشه‌وری

پیشه‌وری سال ۱۳۰۹ به دلیل عضویت در حزب کمونیست و تبلیغ مرام اشتراکی دستگیر شد و حدود ده سال را در زندان‌های رضا شاه به سربرد. در

کتاب حاضر ابتدا متن بازجویی‌ها و محاکمات و دفاعیات پیشه‌وری در دوران یاد شده به چاپ رسیده است و سپس یادداشت‌ها و خاطرات او از دوران زندان آمده است، این کتاب به‌ویژه برای درک شرایط حاکم بر زندان قصر در دوره رضاشاه اهمیت دارد. در فصل دوم اثر حاضر نیز این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است.

تاریخ زندان در عصر قاجار و پهلوی، ناصرریعی و احمد راهروخواجه

این کتاب در دو بخش؛ «زندان و زندانیان در عصر قاجار» و «زندان در عصر پهلوی» تنظیم شده است. بخش دوم کتاب که به دوره پهلوی اختصاص دارد، شامل تراز بخش قاجار نوشته شده و تعداد صفحات آن بیش از دو برابر بخش نخست است. در این کتاب تاریخ قضایی و نحوه ایجاد و تطور عدلیه در دوره قاجار و پهلوی مورد بررسی قرار گرفته است با وجودی که این کتاب به نوعی منبع جامعی است اما با توجه به طول دوره و حوزه مورد بررسی، وارد جزییات نشده است و در مورد زندان قصر هم به ذکر خلاصه‌ای کوتاه بسنده کرده است.

تاریخ بیست ساله ایران، حسین مکی

این مجموعه هشت جلدی از بسیاری جهت‌های اثری منحصربه‌فرد محسوب می‌گردد. برخلاف نام کتاب، این اثر به شرح وقایع ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۳ (بیست و چهار سال) می‌پردازد. نحوه استدلال، برخورداری از منابع آری، ریزش افشاگرانه از ویژگی‌های کتاب حسین مکی به‌شمار می‌رود. در این اثر در مورد زندانیان و شرایط حاکم بر زندان‌ها مطالب ارزشمندی آمده است و نگارنده در فصل دوم کتاب حاضر از مطالب جلد پنجم این مجموعه سود برده است.

سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی ایران تا پایان دوره رضاشاه، اقبال حکیم‌یون کتاب به تجزیه و تحلیل تاریخی موضوع «امنیت» و روند تکوین، شکل‌گیری و کیفیت فعالیت‌های تشکیلات و سازمان‌های اطلاعاتی - امنیتی در مقاطع مختلف تاریخ ایران از دوران باستان تا اواخر سلطنت رضاشاه پهلوی پرداخته است. یک بخش از این اثر به مسأله زندان‌ها و زندانیان، یاس و همچنین اقدامات حکومت رضاشاهی در سرکوب، ارباب، حبس و قتل آزادیخواهان و منتقدین مذهبی و غیر مذهبی رضاشاه اختصاص یافته است که در این کتاب بیشتر از این فصل استفاده شده است.

خاطرات مرضیه خدیجه

این کتاب مشتمل بر چهار فصل است. حدیدچی که از شاگردان شهید آیت‌الله سعیدی است پس از شهادت ایشان در سال ۱۳۴۹ به مبارزه و تبلیغ خود علیه رژیم شاه شدت بخشید و سرجام در سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۳ دوبار به زندان افتاد. شاید عمده‌ترین اثری این اثر که موجب تمایز آن از سایر کتاب‌های مشابه می‌شود این باشد که خاطرات آن می‌توانند در آینه خاطرات وی، سیمایی جامع از حضور زنان در عرصه مبارزه برای انقلاب و حال و روز زنان زندانی را مشاهده کنند. از این کتاب بیشتر در فصل چهارم اثر حاضر استفاده شده است.

روش و سازمان تحقیق

روشی که برای این تحقیق برگزیده شده، تلفیقی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، با رویکرد توصیفی، تاریخی بود، و تدوین آن نیز در سه بخش سازمان یافت: ۱- قصر از تأسیس تا پایان عصر قاجار؛ ۲- قصر از تبدیل به زندان تا پایان دوره پهلوی اول؛ ۳- دوره پهلوی دوم.

در توضیح و تشریح هریک از بخش‌ها، تلاش شده تا علاوه بر مهم‌ترین رخدادهای قصر، برجسته‌ترین رجال و زندانیان آن دوره، فارغ از گرایش‌ها و خط فکری و سیاسی‌شان، نیز معرفی گردند.

گام زدن بر جاده اعتدال و بی‌طرفی و دوری از بزرگ‌نمایی و کوچک‌نمایی، دغدغه جدی نگارنده در معرفی افراد و رخدادها بوده است، و امید است این اهتمام به نتیجه مطلوب رسیده باشد.

به هر روی، تاریخ زندان قصر را با مسامحه می‌توان روایتی از مبارزات سیاسی ایران در دوره پهلوی نیز دانست و با مطالعه آن، به شناختی اجمالی از چندین جنبه از مبارزات دست یافت.

محمدجواد مرادی نیا

بهمن ۱۳۹۱